

UDK 821.163.4.09-992(497.16)

Pregledni rad

Андријана НИКОЛИЋ (Спуж)

Факултет за црногорски језик и књижевност – Цетиње

friendlyhand@t-com.me

ДВА ЦРНОГОРСКА ПУТОПИСЦА

У овом раду ћемо обрадити однос према путопису са књижевнотеоријског аспекта, покушаћемо дефинисати његову жанровску припадност, али ћемо се путописом бавити с аспекта подручја на којем је настао. Путопис са балканског подручја има своју „другачијост“ јер описује предјеле који се географски налазе између Истока и Запада, а под утицајем различитих историјских дешавања, путопис је често прелазео у историографске записе попут свједочанства. У овом раду даћемо осврт на најзначајније теме приморских путописа двојице црногорских књижевника: Лазара Томановића и Марка Цара. Доказаћемо сличности етничког, историографског и културолошког јединства у путописима који су настајали крајем 19. и почетком 20. стољећа, између Оријента и Окцидента.

Кључне ријечи: *путопис, путописац, црногорски, приморје, Ориент, Окцидент*

Сваком читаоцу он пружа све оно што овај жели да нађе.¹

ПУПОПИС, текст или књижевно дјело

Сасвим је јасно из наведене дефиниције да путописи својом садржином пружају чињенице свима који у њима траже потребне информације, било да су историјске, географске, етнографске или носе у себи традиционални колорит. Од најранијих средњовјековних записа, па до савремених текстова, путописи су имали значајно мјесто у биографском, историјском, етнолошком и другим тумачењима описиваног. Некада су путописи једина грађа која својом садржином пружају оне интересантности,

¹ Василиса Александровна Шачкова, „Путопис као жанр уметничке књижевности: питања теорије“, у: *Путопис*, часопис за путописну књижевност, Година I, Број 1–2, Tenduro Management, Београд, 2012, стр. 196.

које у некој другој литератури не би биле доступне. Бављење путописима изискује вријеме и солидно познавање чињеничног стања како би се посредством истраживачког дискурса дошло до потребних података. Ипак, колико год нам путопис пружа одређене информације, сматра се једном од најстаријих књижевних врста посредством које се сазнавало о блиским или далеким дестинацијама. Каткада су путописи били једини запис о неком периоду или догађају, а путници су често опажали или биљежили оно што је локално становништво сматрало превише обичним, да би било вриједно биљежења.² Ако појемо од дефиниције путописа којом се детерминише као текст или књижевно дјело о неком предјелу, доносећи обиље фактографских чињеница, записа о култури, традицији, националном репертоару музике, обичаја и кухиње, онда смо на трагу чињеници да неће сваки путописац писати једнако о истим предјелима, немогуће је да ће са истим импресијама описивати исте грађевине или подједнако уживати у народном мелосу који је затекао. Услјед мноштва чињеница, неспорно је да је путопис као књижевна врста полиморфан, јер обједињује мемоаре, дневничке записе, импресије путописца, аутобиграфске записе, есеје, и стога није једноставно жанровски га одредити. Такође, елементи путописа могу се пронаћи у свим наведеним књижевним врстама, те долазимо у ситуацију у којој се путопис испреплиће кроз жанрове или се жанровски смјешта на рубним подручјима наведених врста. Дакле, путопис је жанр који је састављен из елемената других жанрова и представља жанровску синтезу, некада подложну еклектизму, а најчешће је „стопљен“ у структури која сама по себи носи синергију с путописом.

Деан Дуда даје сљедећу дефиницију путописа: „Путопис је књижевна врста тематски обликована вјеродостојним путовањем субјекта дискурса (путописца) који приповиједа згоде на путу, описује просторе којима путује и мјеста на којима борави, износи своја запажања о људима које на путу сусреће, о њиховим обичајима и начину живота те почесто о културним и умјетничким знаменитостима крајева у којима се загиче.“³ Исти аутор наглашава да је путопис „стабилан оријентир“ за све који путују на одређене дестинације о којима су могли пронаћи податке у истој.

Путовања су одувјек привлачила, те су се људи отискивали на разне дестинације и различитим поводима. Било да су краткотрајна или на дуже стазе, путовања су немјерљив осјећај усхићености због нових

² Garold Cole, „Travel Literature: Recent Articles of Bibliographic Interest, 1949–1978“, in: *Bulletin of Bibliography*, Vol. 38, No. 3, Milner Library, Illinois State University, July – September 1981, pp. 109.

³ Деан Дуда, „Прича и путовање: Хрватски романтичарски путопис као приповиједни жанр“, Матица хрватска, Загреб, 1998, стр. 48.

доживљаја, спознаја и свакако користан вид упознавања других култура. „Трагање за необичним, егзотичним или узбудљивим је вјековима било дио традиције путовања, посебно онако како је практиковано од стране чланова више класе, авантуриста, умјетника и интелектуалаца – категорија које се често преклапају.⁴

Путује онај који воли путовања и онај који мора. Првој тези припадају заљубљеници нових путева, они емпиријског духа, који изазовно крећу у нове авантуре. За њих путовање не представља замор, напротив, путовање је збир неостварених снова за далеким и непознатим. С тим у вези настаће и путопис, као литерарна забиљешка, хроника путописца који ће или током путовања или накнадно, биљежити своја запажања. Није стога чудно што се путописи и те како разликују од аутора до аутора, јер су сублимација ауторових рецептивних и литерарних могућности. Сматра се да путописна књижевност организује свијет кроз низ преовладавајућих дискурса, смјештајући га у оквир, наизглед неспорне стварности. Интердисциплинарна и мултидисциплинарна проучавања путописних натписа условљавају знања која генеришу њихово прихватање као норматив опште проблематике представљања, те утицаја стечених културно-друштвених образаца на доживљај нове стварности и њено декодирање, аспеката везаних за материјалну културу, просторне односе, превозна средства и као таква дала су замаха новим теоријама и довела до конституисања нових истраживачких грана науке.⁵ Када говоримо о новим истраживачким гранама науке, претходно је битно да објекат описиваног географски одредимо.

ДВА ЦРНОГОРСКА ПУТОПИСЦА

С обзиром на чињеницу да ћемо у овом раду дати кратак пресјек **приморских** тема црногорских путописаца др Лазара Томановића⁶ и

⁴ Paul Hollander, *Political Pilgrims: Western Intellectuals in Search of the Good Society*, Transaction Publishers, New Brunswick-London, 2009, pp. 33. „The pursuit of the unusual, exotic, or exciting has for centuries been a part of the tradition of traveling, especially as practiced by members of the upper classes, adventurers, artists, and intellectuals – categories which often overlap.“

⁵ Оливера Поповић, „Путопис: од рубног жанра до генератора нових књижевних теорија“, у: Size Zero, *Од маргине до центра: феминизам, књижевност, теорија*, приредила Александра Никчевић-Батрићевић, Институт за црногорски језик и књижевност, Подгорица, 2013.

⁶ **Лазар Томановић** (3. септембар 1845, Лепетане, Бока Которска – 1932), књижевник и публициста, политичар, уредник „Гласа Црногорца“, судија Великог суда на Цетињу, предсједник Владе Црне Горе и министар иностраних послова, министар правде, министар унутрашњих послова, сарадник великог броја српских часописа, календара и листова, првак Српске странке у Приморју и народни посланик у Далматинском

Марка Цара⁷ јер су њихови путописи настали на тлу Црне Горе, те дијелом Србије и Хрватске, које су територијално на Балкану, неспорно је да су њихови путописи имали посебан циљ: пренијети што више различитости и доказати културолошко богатство описиваних предјела и описиваног народа. При том треба имати на уму да су путописи ових књижевника поред своје сликовитости, веома етнички обојени, те да заиста представљају историографски докуменат са свих описаних дестинација. **Теме** које су их привлачиле биле су љепоте Јадранског приобаља с посебним акцентом на Црногорско приморје (Томановић) и Далматинско приморје (Цар). У својим путописима обојица су описивали **флору и фауну**, водећи рачуна о различитости и богатству приморске флоре, дајући појединости о свакој биљци коју су описали. Читалац је из њихових путописа могао да научи о узгоју агрума лимуна и наранџе који су успијевали на приватним посједима, али и да се информишу о аутохтоним зачинским и љековитим биљкама : лаванди, смиљу, рузмарину и кадуљи, које су самоникло расле на каменитом тлу. Маслину су обојица путописаца описивала с љубављу, а у њиховим путописима своје мјесто су пронашли и приморски бор, чесмина и смрека, док су костањ (кестен), смоква, грожђе, датуле, јабука, шљива, орах, бадем, дуња и крушка имале

сабору. Поред великог броја чланака, објавио је: *Фра Андрија Качић према Српству и Хрватству* (1886), *Петар II Петровић Његош као владалац* (1896), *Г. Руварац и Монтенегрина* (1899), *Поводом анексије Босне и Херцеговине* (1909), *Из мог министровања* (1921), *Догађаји у Боки Которској од године 1797. до 1914.* (1922).

⁷ **Марко Цар** рођен је 30. августа 1859. године у Херцег Новоме, а умро 1. новембра 1953. у Београду. Започео је школовање у родном мјесту, па наставио гимназију у Котору, али се у петом разреду гимназије због породичних проблема, морао вратити кући. Вријеме проводи учећи и покушавајући да пише у друштву са младим пријатељима Томом Крстом Поповићем и Симом Матавуљем. Цар је био и остао самоук у књижевности. У младости је писао пјесме и приповијетке, без већег успјеха. Преводио је многа дјела са италијанског и француског. У Задар се досељава 1892. гдје је започео врло плодан књижевни, преводилачки и критичарски рад, пишући за листове. Путује по Италији, описује импресије са пута надахнут Венецијом и Римом. Ушао је у литерарне воде 1878. године када је објавио превод са француског у часопису „Словинац“. Био је то Димин роман „Дама са камелијама“. Објавио је неколико књига путописа о нашем и италијанском приморју. Писао је као књижевни критичар готово о свим истакнутим писцима са овог подручја, својим претходницима и савременицима. Поред тога упознавао је домаћу публику са страним писцима и страну, нарочито италијанску, са нашим. Издао је: *Венеција*, Задар, 1888; *У Латинима*, Задар, 1894; *Моје симпатије I*, Задар, 1895; *С мора и приморја* (с Јосипом Берсом), Задар, 1896; *Од Јадрана до Балкана*, Задар, 1898; *С бојног и љубавног поља*, Мостар, 1904; *Сава Бјелановић*, Дубровник, 1911; *Моје симпатије II*, Задар, 1913; *Естетичка писма*, Београд, 1920; *Огледи и предавања*, *Моје симпатије, серија прва и друга*, Београд, 1932. и 1934; *Есеји*, Београд, 1936; *Један заборављени песник мора (Јосип Берса)*, Београд, 1937.

статус биљака које су симболизовале и поспјешивале опстанак човјека. Обојица су били познаваоци фауне приморског амбијента, те су читаоци долазили до података о животињама које су обитавале дуж Приморја, али су обојица вољели да истакну своје знање из области орнитологије. Манастири на које су наилазили били су описивани од историјских темеља и постанка до звоника и задужбина. Пишући о Манастиру Савина Томановић је богатством слика описао унутрашњост цркве, описујући сребрна кандила, свијећњаке, мермерни под до извитих стропова који су се у апсидама гранали по своду. Уз ову цркву постојала је и мања – Сион у којој је икона чудотворне Богородице, пред којом трче босоноге жене када им је неко у невољи или се од невоље избавио. Њена чудотворна моћ се препричавала од ноћи када је млетачка галија била послата да гранатира цркву. Читаву ноћ су се калуђери молили пред овом иконом, опточеном у сребру и злату, да би у цик зоре гром ударио у галију и потопио је. Поред ове иконе, наводи Томановић, *бјесомучници и суманути* се доводе да би оздравили. О Светом дану ове цркве, Успенију Богородичном сјати се народ православни из читаве Боке и Херцеговине, да се у весељу или у жалости поклоне чудотворној икони. Градња овог манастира трајала је 43 године, тачније од 1756. до 1799. године, наводи он. И док се Томановић бавио више православним манастирима, Марко Цар је више описивао католичке цркве и катедрале. Пишући о шибенској и трогирској катедрали, он казује да су обје рађене у готичко-ренесансном стилу, те да обилују анђелима по сводовима крстионице. С обзиром на дужину грађења записао је: „Није битно у којем је вијеку завршена градња, већ је битно у којем је вијеку започета, јер је у темељима понијела одлике владајућег стила“.

Томановић је подједнако волио љепоте Црногорског приморја, без обзира да ли се ради о дијелу близу родног му Херцег Новог или даље према Котору, Будви, па до Бара и Улциња. Море је његова непресушна инспирација којој се враћао, с намјером да путује из забаве или пословно. Његова путовања су неисцрпан извор снаге и литерарног надахнућа, које наилази у налетима нових наутичких миља. Најстарији путопис – *Залив которски* у поднаслову Путописна црта, започет је биљешкама које су настале на путу од Гружа (Дубровачка жупа) до Которског залива.⁸ Његовом оку не промиче ништа од љепоте оточића Локрума који се кроз историју налазио под опсадом енглеског краља Ричарда Лављег Срца и ватиканског папе. Мада, његова запажања су

⁸ Лазар Томановић, „Залив Которски“, *Матица*, Нови Сад, 1868, бр. 23, стр. 543–545; бр. 24, стр. 566–569; бр. 25, стр. 593–595; бр. 26, стр. 615–617; бр. 27, стр. 641–643; бр. 28, стр. 664–667; бр. 29, стр. 688–690; бр. 30, стр. 712–715; бр. 31, стр. 737–738; бр. 32, стр. 761–762; бр. 33, стр. 783–786; бр. 34, стр. 808–811.

оскуднија кад пролази крај дјелова који не припадају Црногорском приморју.

Незаобилазну улогу у њиховим путописима заузимали су менталитет, грађа и ношња домицилног приобалног становништва. Тако ће Лазар Томановић похвалити Бокелје као вриједне људе, добре домаћине, веома чисте и уредне. Становници ближе мору су благородни, док су они у вишим крашким предјелима физиономијом крупнији и суровији, *но што суровији, то челичнији*.

Наводећи податке из историје, аутор негира наводе о Црногорцима који су у планинским предјелима (Убли и Кривошије) о којима је историчар Канту својевремено писао као о суровом народу који *дави дјецу која се нездрава рађају*. Ношње Бокелја из брдских предјела, типа Поди, веома су специфичне и сличне црногорским, али се разликују. Код женских ношња, умјесто бијеле, преовладава плава и црвена боја. Живе од сточарских производа, сира, масла, вуне и нешто пољопривредних – кромпира и бијелог купуса. За разлику од њихових, ношња између Луштице и Кртола разноврсна је таман, *колико је и села између ова два приморска мјеста, док је у приморју талијанска, у планини је црногорска*, а изговор им је један и најчистији.

Ношња ових симпатичних људи бијаху дуги црвени и шарени брани ситно намрскани, кратке до паса камижоле⁹ од црвене чоје са прсима и рукавима, сребрним пуцима и златним *фрижом искићене*, док се љепота Луштитчанки огледала у уредности и чистоти особе, обученој у бијеле кошуље и бијеле гуњеве. Ластовљанке су опет биле у црвеним ношњама од главе до пете, укључујући и *црвене бјечве* (чарапе). Описујући дух Црногораца, писац је са одушевљењем описивао Грбљане и Кртољане које је немогуће видјети без јатагана и мале пушке, без обзира да ли је код цркве, на њиви или пазару. Они су увијек били спремни да се супротставе царској сили, док су Ластовљани више планински народ, те су физиономијом јачи и крупнији од њежних Тивћана. Зато је ношња Ришњана најзнаменитија у Боки: женска ношња слична је Тивћанској, док се мушка ношња разликује по сребреним токама и копчама, по зеленим и црвеним украсима које су, сматра Томановић, *од Турака прихватили*. Замјера им што жене не смију дању тргом да пролазе, већ само ноћу храм Божији да походе!? Увјерења је да су турски освајачи оставили трага на менталитет овог народа, па му је стога теже прихватити ове чињенице, јер нијесу проистекле из изворног менталитета овог народа. Од Оравца (данашњи

⁹ Камижола, врста кратког капута, шивеног од чоје. Карактеризовале су га велике крагне и дубоки нашивени џепови.

Ораховац) протеже се Доброта о којој Томановић пише као о крају великог богатства.¹⁰ Њихова је ношња по њему специфична, јер су мушкарци углавном капетани који путују по свијету, али када дођу својим кућама, не запостављају народне обичаје. Тада облаче своје црне, широке *гаће* до кољена, од кољена црне *бјечве* свилене, на ногама *цревје* отворене, на прима зелени *кружат* са златним *китама*, црни кратки *корет* до појаса, и црвени појас. На глави црну свилену капу са црвеним *тепелуком* по сриједи. Добротске жене имале су сличне ношње као Тивћанке и Ришњанке, али им боје не бијаху разнолике и живе, већ *тамсте* (тамне). По начину облачења Томановић их је сврстао међу западњаке, које опет нијесу могли поткупити Млечани као што су поткупили Пераштане, којима су *цилиндри*, *фракови* и *бијеле гаће* одлика ношње.

Томановић је више описивао приморски народ у Црној Гори, а Марко Цар Приморце Далмације (од Дубровника до Задра). Описујући становнике Шибеника (Хрватска), Цар записује да су мушкарци и жене одјевени по *најновијем фигурину париском* (мода). *Становници бијаху измијешани: чисти приморци и они из кршевитих предјела Далмације*. Ношња оних који су из кршевитих предјела састојала се од токе, црвене копоране¹¹, а за појасом су носили оружје; жустри шибенски сељаци носили су тијесне чојане панталоне (беневреке) и кратке гуње (прслуци од овчје коже),¹² *док су им жене носиле ситно наборане сукње и мараме повезане испод врата (рубац или шудар)*.

Становнике Далмације Цар је описивао са: *Ови су моји сухи, кратки, око наусница и по бради избријани земљаци права су слика и прилика морских хриди и брдских литица своје постојбине*.¹³

Путујући кроз Далмацију, Марко Цар је пажњу, поред културних грађевина, усмјерио на историјске податке које је и Лазар Томановић константно потенцирао. Пишући о Илирима и описујући их као тежачки народ, који је двије хиљаде година прије Христовог рођења био разасут по Балкану, Цар износи појединости историјских дешавања када се последије грчких колониста у Далмацији ни римски војници нијесу дуго задржали пред најездом варварских племена – Келта, Гота, Авара и Лангобарда.

¹⁰ Слово Х је у писању путописа негдје изостављено, па наилазимо на изразе типа: њиво, наоди, оће, уздану, ајде, понтај, ајмо, оћу, оћеш, одити... док у неким изразима слово Х бива употријебљено: хитцима.

¹¹ Тока је била капа без обода, урађена од чоје. Тока се звао и метални сребрни украс у облику плочица с једне и друге стране најчешће капутића и спојене украсним ланцем који пада низ ношњу.

¹² Овакве народне ношње се и данас носе, а велика је сличност ношњи Боке Которске и Шибеника.

¹³ Marko Car, Herceg Novi, *Naše Primorje, slike i utisci s Jadrana*, Beograd, 1923, str. 76.

О насељавању Словена на тло Далмације Цар наводи да је тако створено језгро далматинског становништва.¹⁴

Обојица путописаца пажњу су посвећивала тврђавама које су служиле за одбрану, од Хецег Новог, преко Котора, до Дубровника и сјеверније до Сплита, Шибеника и Задра.

ИЗМЕЂУ ОРИЈЕНТА И ОКЦИДЕНТА

Све наведено говори у прилог чињеници да су путописи Лазара Томановића и Марка Цара смјештени у процјепу Оријента и Окцидента, те да кроз њих провијавају утицаји и једног и другог. С обзиром на чињеницу да је Балкан дуго био поприште освајачких сила, сасвим је разумљиво да су се на тлу Балкана развиле нове културе или се стара култура донекле асимиловала са културама освајача у новокултурни поредак. Балкан је у књижевности Запада у XIX вијеку третиран као близак Оријенту, баш због утицаја и освајања Отомана, док с друге стране биљежимо утицај Млетака на приобални дио Далмације и Боке Которске. Овакве представе о „брдовитом Балкану“ довеле су до чињенице да се ово геополитички најинтересантније подручје нађе у средишту имаголошких истраживања. Имагологија се конституисала 50-их и 60-их година прошлог вијека, под окриљем компаративне књижевности, као једна од њених дисциплина с циљем проучавања књижевних предубјеђења о страним земљама и народима као и о сопственој земљи и народу.¹⁵ Захваљујући имагологији путопис ће добити одлике комплексне трансдисциплинарне парадигме, нудећи богатство материјала за читање и проучавање. Због граничне лимитираности овога подручја (ни сасвим источни, ни превише западни, у Европи, а недовољно проевропски) проучавање балканског подручја добиће посебан значај кроз имаголошке студије које посвећују посебну пажњу слици, коју производи Балкан, као Други у европској литератури. Путописни извјештаји са Балкана, на граници између Оријента и Окцидента, биљежили су кроз редове путописа и политичке студије и огледе из културе, те су доживјели посебну популарност и тиме се утемељили као објекат вриједан истраживања у оријенталистичкој критици. Марија Тодорова у својој књизи „Имагинарни Балкан“¹⁶ наглашава рубни положај Балкана (између Оријента и Окцидента), те наглашава и рубни карактер и стереотипну конструкцију. Свакако да је овакав Балкан

¹⁴ Исто.

¹⁵ „Како видимо стране земље: увод у имагологију“, уредио Давор Дукић ет. ал., Средња Европа, Загреб, 2009, стр. 5.

¹⁶ Марија Тодорова, „Имагинарни Балкан“, Библиотека XX вијек, Београд, 1999.

интересантан за колонијалну и постколонијалну критику. Битно је напоменути да је колонијална критика усмјерена против оних идеолошких искривљења у хуманистичким наукама, откривајући експлоатацију локалитета, те привредну, политичку и сваку манипулацију над одређеним подручјем, укључујући све манипулативне и експлоататорске инвенције над становницима датог простора. За разлику од колонијалне критике, постколонијална критика се супротставља стигматизацији од стране окциденталних култура, које семантику Балкана чине функционалном у оквирима сопствене представе свијета.¹⁷ Наиме, постколонијална критика даје нам слику „читавог ситуационог поља“ једног постколонијализованог подручја и доноси транскрипт трансцивилизације и транскултуралности. Дакле, ради се о критици која доноси најзначајније моменте у промјени једне средине под утицајем колонизатора. Доношењем мимикријског дискурса, постколонијална критика поставља све оне који се њоме баве у положај са којег је најбитније објективно процијенити и изнијети фактичке детаље, што нимало није једноставно. Едвард Саид један је од оних који се бавио конструкцијом оријенталног Другог у колонијалној култури, покушавајући најувјерљивије да илуструје све могуће супротстављене односе затеченог стања једног ентитета и освајача. Након појаве његове студије *Оријентализам* (1978) са разних се страна приступило проучавању путописних дјела у оквиру постколонијалних студија. Саид оријентализам дефинише као „стил мишљења, заснован на онтолошкој и епистемолошкој дистинкцији која се повлачи између Оријента и (најчешће) Окцидента“.¹⁸ По Саиду, оријентализам није „нестварна европска фантазија о Оријенту, него створени корпус теорије и праксе, прихваћена решетка кроз коју је Оријент, као кроз филтер, улазио у западну свијест“.¹⁹ Стога је оријенталистички апекат проучавања Балкана, један од битнијих постулата Саидове теорије. Оријент ће на Балкану сасвим оправдано изњедрити и појам „балканизам“ којим се тако често користила Марија Тодорова која балканизам дефинише као „специфични дискурс који одређује ставове према Балкану и радње усмјерене на њега“, те „стабилни систем стереотипа који стављају Балкан у когнитивне менгеле“.²⁰

¹⁷ Богосав Желињски, „Балкан од аспект на колонијалната и постколонијалната критика“, Балканска слика на светост, Скопје, 2006, стр. 51–61.

¹⁸ Едвард Саид, „Оријентализам“, превела с енглеског Дринка Гојковић, Библиотека XX век, Београд, 2008, стр. 11.

¹⁹ Исто, стр. 14–16.

²⁰ Марија Тодорова, „Имагинарни Балкан“, Библиотека XX вијек, Београд, 1999, стр. 54–55.

На раскрсници Оријента и Окцидента, Балкан је геостратешки и геополитички био ухваћен у „менгеле“. С обзиром на то да су се на том простору вјековима испреплитали бурни историјски, а самим тим и културолошки, сасвим је оправдан синтагмем Теодорове „когнитивне менгеле“. Наиме, когнитивност је у појединим ситуацијама, макар на овим просторима често била и императив: *condicion sine qua non*. Док се Оријент приказује као апсолутно Друго у односу на Европу, Балкан има лиминални положај, те се приказује као „мост“ или као „раскршће“ које спаја Исток и Запад. Та међупозиција између Европе и Азије доводи до етикетирања Балкана као полуразвијеног, полуколонијалног, полудивилизованог и полуоријенталног.²¹ Марија Тодорова је својим дјелом проширила видике гледања на Балкан, али је истовремено процијенила значај путописа који су стизали са овога подручја, посебно што су путописци потицали из различитих друштвених и политичких сфера и што су на својеврстан, а опет оригиналан начин донијели импресивна сазнања, инкорпорирајући их у већ исткане оквире историје, географије, културе, традиције. „Лични импресум“ је основна есенција свакога рада, а посебно писменог уобличавања текста, на основу референцијалних, прагматичних, али и успутних знања, и као такав, незаобилазан је фактор успјешности текста и његове даље употребљивости. Путописни записи имају специфичну позицију наратива, односно, путописац је уједно и наратор и његове перспективе сагледавања су у првом плану пред читаоцем.

ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ и МУШКАРАЦА У (балканским) ПУТОПИСИМА

Готово да нема путописца који поред природних, културолошких или историјскотрадиционалних тема није обрадио тематику мушко-женских односа у некој средини и тиме дао допринос схватањима у синхроној и дијахроној позицији проучавања извјесне проблематике. Наиме, у нашој су књижевности забиљежени случајеви обезвређивања жена, попут оног да „Љепота жени само одузима“ (Вук Стефановић Караџић). Стога су путописи, посебно они са балканског подручја веома битни за сагледавање мушко-женских односа у просторним и временским димензијама због посебности архетипске и гендерске феноменологије.

Професор Ерик Лид (Eric Leed) и аутор књиге „No man’s land“ наводи колико нпр. ратна дешавања на једном простору могу да утичу на

²¹ Исто, стр. 68–69.

трансформацију личности обичних/просјечних мушкараца, претварајући их у „лиминалне мушкараце“, користећи централне особине ратног искуства у животу мушкараца. У другој књизи наводи да је у „историји патријархалних друштава (а до сада није било других) човјечанство носило маску мушкараца, а путовање је било активност те особе“.²² Он наводи да су мушкарци усљед ратовања често мијењали територију, па су живјели изван граница прихваћеног и очекиваног. Та дугорочна одвојеност од куће и константно тумарање ратним подручјима условила су статичност жене – оне која чека, оне која мирује у одређеном времену, ограничена одређеним простором. По њему су ови модели мушкарац – мобилност и жена – статичност, апсолутан култ снаге и мушкости, онога који се креће, дакле путује.

ЗАКЉУЧАК

Чуеном реченицом у писму (1812) Карлу Фридриху Зелтеру, велики Гете је поручио: „Никад неће далеко стићи, онај који не зна камо иде“, дефинишући путника, док би се дух путовања најбоље описао реченицом Кастафединог јунака, Дон Хуана: „За мене постоје путовања путевима који имају срце, а једини прави достојанствени изазов јесте да се тај пут пређе до краја. И туда ја путујем, гледајући, гледајући без даха.“

Без сумње, путовања представљају иновативне авантуре онога који им се беспоговорно преда, а резултат путовања уоквирен кроз путопис, тек је почетак једног културолошког и историографског концепта за проучаваоце у будућности. Сваки путописац док путује, он гледа око себе и ужива у свему што види, дијелећи то уживање са самим собом, са сапутницима и на крају са читаоцима кроз путописну забиљешку. Неријетко је у путописима наглашена отвореност текста, како би се садржином удовољило и најзахтјевнијим читаоцима који ће трагом путописне прозе отворити нове свјетове рецепције.

Све наведено представља богатство једнога жанра, помјерајући га с рубних жанровских подручја у тежиште књижевноисторијских проучавања, која ће плурализмом примијењених истраживачких дискурса доћи до сазнања у свијетлу нових интерпретативних модела.

²² Eric J. Leed, „La mente del viaggiatore: dall’ Odissea al turismo globale, Il mulino“, Bologna, 1992, str. 326.

ИЗВОРИ:

- Дуда, Деан, „Прича и путовање: Хрватски романтичарски путопис као приповиједни жанр“, *Матица хрватска*, Загреб, 1998, стр. 48.
- Поповић, Оливера, „Путопис: од рубног жанра до генератора нових књижевних теорија“, у: *Size Zero*, Од маргине до центра: феминизам, књижевност, теорија, приредила Александра Никчевић-Батрићевић, Институт за црногорски језик и књижевност, Подгорица, 2013.
- Шачкова, Василиса Александровна, „Путопис као жанр уметничке књижевности: питања теорије“, у: *Путопис, часопис за путописну књижевност*, Година I, Број 1–2, Tenduro Management, Београд, 2012, стр. 196.
- Тодорова, Марија, „Имагинарни Балкан“, Библиотека XX вијек, Београд, 1999.
- Томановић, Лазар, „Залив Которски“, *Матица*, Нови Сад, 1868, бр. 23, стр. 543–545; бр. 24, стр. 566–569; бр. 25, стр. 593–595; бр. 26, стр. 615–617; бр. 27, стр. 641–643; бр. 28, стр. 664–667; бр. 29, стр. 688–690; бр. 30, стр. 712–715; бр. 31, стр. 737–738; бр. 32, стр. 761–762; бр. 33, стр. 783–786; бр. 34, стр. 808–811.
- Желињски, Богосав, „Балкан од аспект на колонијалната и постколонијалната критика“, Балканска слика на светост, Скопје, 2006, стр. 51–61.
- Увод у имагологију, *Како видимо стране земље*, уредио Давор Дукић ет. ал., Средња Еуропа, Загреб, 2009, стр. 5.
- Car, Marko, Herceg Novi, *Naše Primorje, slike i utisci s Jadrana*, Beograd, 1923, str. 76.
- Cole, Garold, „Travel Literature: Recent Articles of Bibliographic Interest, 1949–1978“, in: *Bulletin of Bibliography*, Vol. 38, No. 3, Milner Library, Illinois State University, July – September 1981, pp. 109.
- Hollander, Paul, *Political Pilgrims: Western Intellectuals in Search of the Good Society*, Transaction Publishers, New Brunswick-London, 2009, pp. 33.
- Leed, Eric J., „La mente del viaggiatore: dall’ Odissea al turismo globale, Il mulino“, Bologna, 1992, str. 326.

Andrijana NIKOLIĆ

TWO MONTENEGRIN TRAVEL WRITERS

In this paper, we will deal with the relationship to the travelogue from the literary-theoretical aspect, we will try to define its genre affiliation, but we will deal with the travelogue from the aspect of the area in which it originated. The travelogue from the Balkan area has its "difference" because it describes the areas that are geographically located between East and West, and under the influence of various historical events, the travelogue often turned into historiographical records such as testimony. In this paper, we will give an overview of the most important topics of coastal travelogues of two Montenegrin writers: Lazar Tomanović and Marko Car. We will prove the similarities of ethnic, historiographical and cultural unity in travelogues that emerged in the late 19th and early 20th centuries, between the Orient and the Occident.

Keywords: *travelogue, travel writer, Montenegrin, coast, Orient, Occident*